

SDÜ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

Habil ŞENTÜRK
habil@ilahiyat.sdu.edu.tr

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA İNSAN, DİN VE MEDENİYET

GİRİŞ

Çağımızda bilim ve teknolojiye ve özellikle de iletişim teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak dünya global bir köy haline gelmiştir. Bu durum modern insanın dünyada olup bitenlerden daha çok ve daha hızlı haberdar olmasını sağlamaktadır. Ancak bu kadar imkânlarla kavuşan insan acaba ne kadar sağlıklı, ne kadar huzurlu ve mutludur, sorusu da cevap beklemektedir.

Konuya insan nedir, sorusuyla başlamakta fayda vardır. Çünkü din de, medeniyet de insan merkezli konulardır. İnsan bedeni itibariyle bir madde, biyolojinin, fizyolojinin incelediği etten ve kemikten ibaret bir varlıktır. Elbette insan bu yönüyle önemlidir, fakat onun esas önemli yönünü ruhu, ruhsal yapısı oluşturmaktadır. O ruhsal yapı ki onu kavramak için felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bütün sosyal veya beşerî bilimler, insan bilimleri seferber olmuş durumdadır.

İnsan, dünyaya sınırsız ilgi, istek ve ihtiyaçlarla beraber gelmesine karşın sınırlı bir kapasite, sınırlı imkân, istidat ve kabiliyetlere sahip olarak doğar. Bu durum karşısında o, sahip olduğu bu sınırlı imkân ve kabiliyetlerle sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla arzu ettiği hedeflere doğru yürümek, hayatın anlam ve amacına ulaşmak ve mutlu olmak için hayat boyu devam edecek bir mücadele sürecine girer. Bu mücadelede başarılı olması ise onun iradesini iyi kullanmasına, kendisini mutluluğa götüreceği olan bir yaşam biçimini benimsemesine bağlıdır. İşte bu noktada insanın karşısına din olgusu çıkar.

Din, müminin hayatını Allah'ın iradesine bağlayan, onun dünyada ve ahrette mutlu olması için uyması gereken ilke, değer ve normları belirleyen bir inanç ve kurallar sistemidir. Buna göre dinin insanla ve onun içinde yaşadığı toplumun hayat tarzı olan kültür ve medeniyetle yakın ilişkisi vardır. Dinler mensuplarının hayat tarzını belirledikleri içindir ki kültür ve medeniyetler genellikle bağlı oldukları dinlerin adıyla anılırlar.

Uygarlık anlamına da gelen medeniyet, Arapça şehir anlamındaki medine kelimesiyle aynı kökten gelmektedir. Buna göre medeniyetin kelime manası şehirleşme demektir ki göçebeliğin, köylülüğün, bedeviliğin, vahşiliğin zıddı olan bir anlam taşır. Medinenin de din kelimesiyle aynı kökten geldiği¹ göz önüne alınınca, kavramlar arasındaki ilişkinin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.

İnsan yaratılışı itibariyle sosyal bir varlıktır. Bu sosyalliğin bir sonucu olarak başkalarıyla ilişki kurmak, sosyal hayatın kurallarına uyarak medenileşmek ve medeniyetler kurmak durumunda kalmıştır. Din ise, insanın ve toplumun medeni bir şekilde yaşayarak huzur ve mutluluğunu amaçlaması ve bu alandaki güçlü etki ve fonksiyonları sebebiyle insan, din ve medeniyet kavramlarının bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilme gereği vardır.

Bu bildiriyle biz bugün insanoğlunun hayata, dine ve medeniyete daha sağlıklı ve daha bütüncül bir bakış yapabilmesi; daha huzurlu, daha mutlu bir hayat tarzını yakalayabilmesi için bu kavramlar arasındaki ilişkilerin önemine değinmek suretiyle mütevazı bir katkıda bulunmak istiyoruz.

¹ İsa Kayaalp, *Dinde İletişim Dili*, Nesil Yay., İstanbul 2004, s. 19-20

1. İNSAN NEDİR?

İnsan kavramını tanımlamak kolay bir şey değildir. Onun için herhalde Alexis Carrel insan hakkında yazdığı kitaba, “İnsan Bu Meçhul veya İnsan Denen Meçhul” diye bir başlık koymuştur.² Buna rağmen insan hakkında bazı şeyler söylemek, onunla ilgili genel bir fikir oluşturmak durumundayız. İnsanla ilgili bazı tarifler yapılmıştır. Mesela, “İnsan düşünen bir canlıdır”, “İnsan konuşan bir varlıktır” gibi. Ancak bu tarifler onu sadece bir açıdan ele almakta, bir bütün olarak ifade edememektedir. Hâlbuki insan çok yönlü bir varlıktır. Onun bu çok yönlülüğü sebebiyle, insan bilimleri diye bir bilimler grubu ortaya çıkmıştır. Nitekim insanın bedenle ilgili yönlerini biyoloji, fizyoloji; ruhsal yönünü psikoloji; sosyal ve tarihsel yönünü ise sosyoloji ve antropoloji bilimleri incelemektedir. Bir de onun ilgi alanlarına, ihtiyaç, istek, özellik ve kabiliyetleri açısından bakınca iş daha da dallanıp budaklanmakta; bu takdirde işin içine eğitim, iktisat, tıp, bilim ve teknoloji, fen ve edebiyat, felsefe ve din gibi çok çeşitli çalışma ve araştırma alanları girmektedir.

İnsanı iyi tanımak için insan kavramına bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir. Yani onun ne olduğuna, ne olması gerektiğine, bunun için nelerin, nasıl yapılacağına kadar, insanı merkeze alan ve ona birçok açıdan bakarak tanımaya, anlamaya çalışan bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu bütüncül yaklaşımın olmadığı durumlarda insanın yanlış ve eksik anlaşılmasından dolayı psiko-sosyal bazı problemler doğmakta, sorunlara çözüm için ileri sürülen görüş ve öneriler de bu yanlış ve eksik insan anlayışından kaynaklandığı için yanlış teşhislere dayalı yanlış reçeteler sunmaktadır. Sözgelişi S. Freud insanı tanımlarken daha çok cinselliğini, E. Durkheim toplumsallığını, K. Marx da ekonomik yönünü ön plana çıkarmıştır. Halbuki insanın cinselliği, toplumsallığı ve ekonomik yönü önemli olmasına rağmen dindarlığı, sanatkarlığı, bilim ve teknoloji kabiliyeti gibi daha başka önemli yönleri de vardır.

Gerçekten Freud, insan gerçeğini mübalağalı bir şekilde libidoya dayandırmakla cinsellikçi bir açıklama tarzını benimsemiş görünmektedir.³ Bu açıdan Freud, insan anlayışını sadece ekonomiye dayandıran, toplumda ekonomiyi altyapı kabul eden Marx’la insan için toplumu her şey kabul eden Durkheim ve bilim çağında dine gerek yoktur, diyen A. Comte’un düştükleri hataya düşmüştür. Böylece insanın çok yönlü bir bütün olduğu görmezlikten gelinerek insanın bazı yönleri mercek altına alınmış, büyütülmüş ve bu sebeple bazı yönleri mübalağalı bir insan modeli ortaya çıkmıştır. Bazı yönleri mübalağa edilen insan modelinin bazı yönlerinin de ihmal edilmesi kaçınılmazdır. İşte Freud’un libidoyu, Marx’ın ekonomiyi⁴, Durkheim’in toplumu, Comte’un da bilimi esas alarak dini bir illüzyon,

² Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, Yağmur Yay., İstanbul 1973

³ Bedi Ziya Egemen, *Din Psikolojisi*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1952, s. 40-43; Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, E.Ü. Yay., İzmir 1990, s.39; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kit., İstanbul 1991, s.414

⁴ Konuyla ilgili Davut Dursun’un şu değerlendirmesi kayda değer: “Dinlerin ekonomik kalkınma ve gelişmedeki rolü modern dönem sosyal bilimlerin en önemli problematiğini oluşturmuştur. 19. yüzyılda ekonomi ve sosyoloji sahasında teori geliştiren bilginlerin hemen hepsi bu konuda çeşitli tezler ileri sürmüş, tartışmaya katılmışlardır. A. Comte’tan Marx’a, Durkheim’den Weber’e kadar hemen her bilgin teoriler geliştirmişlerdir. Bunların içerisinde sanıyorum en müessir olanı Marx ile Weber olmuştur. Marx din konusunda takındığı menfi tavır ve ekonomik gelişmeyi üretim ilişkilerine dayandırmasıyla ünlenmiştir. Ona göre "din, yoksul halkın afyonu" idi. 20. yüzyılın başlarında Weber tamamen farklı bir bakış getirmiştir. Meşhur Alman sosyologu Avrupa’nın farklı ülkelerinde ekonomik kalkınmanın farklı oluşunu din değişkeni ile açıklamaya çalışmıştır. Onun tespitlerine göre Protestanların hakim durumda oldukları ülkeler Katolik ülkelere göre daha gelişmiş durumdaydı. Bunun temel nedeni Protestanlığın (Kalvinizmin) müntesiplere kazandırdığı zihniyette yatıyordu. Katolisizm öte dünyaya ve münzevi hayata önem verirken Kalvinizm bu dünyaya ve çalışıp üretmeye önem vermektedir. Bu iki farklı zihniyet ekonomik davranışları farklı kılıyor ve kalkınmayı etkiliyordu.” Davut Dursun, *İslami Kalvinistler*, Yeni Şafak, 24.01.2006

bir üstyapı kurumu gibi görmeleri, bu sebeple dini insanın gerçek bir ihtiyacı olarak görmemeleri onların ortak hatası olarak zikredilebilir.⁵

Öyleyse insanı yeniden bütün yönleriyle inceleme ve araştırmaya, onu bütün gerçekliğiyle tanımaya ve anlamaya, böylece onun tabiatına, biyo-psiko-sosyal yapısına en uygun hayat tarzını belirleme ve sunmaya ihtiyacımız vardır. Bu açıdan insanın sağlıklı ve mutlu olabilmesi için nelere ihtiyacı olduğu, bu ihtiyaçlarının nasıl karşılanması gerektiği hususunu unutmamak gerekir. İnsanın bir maddî yapısı olan bedeni, bir de manevî dünyası dediğimiz ruhu vardır. Onun sağlık ve mutluluğu ise herhalde bedensel ihtiyaçlarıyla ruhsal ihtiyaçlarının dengeli bir şekilde karşılanmasına bağlıdır.

Buna göre insanı, bütüncül bir yaklaşımla şu ana başlıklar altında incelemek mümkündür.

1.1.İnsanın Sorumluluk Duygusuna Sahip Oluşu

İnsanın sorumluluk duygusu söz konusu olunca aklıdan, duygularından, istidat ve kabiliyetlerinden ve özellikle de hürriyet ve iradesinden bahsetmemek olmaz. Sorumluluk duygusu insanın doğuştan getirdiği ve onu hayvanlardan ayıran temel özelliklerden biridir. İnsan yapıp ettiklerinden sorumludur. İyi mi yaptı, kötü mü; doğru mu yaptı, yanlış mı; fayda mı verdi, zarar mı; bütün bunların hesabını vermek durumunda olduğunun farkında olan bir varlıktır. Sorumluluk duygusu, kişiliğin altyapısını oluşturduğu için kişiliğin gelişmesi de bu duygunun gelişmesine bağlıdır.

Sorumluluk duygusu gelişmemiş bir insanın sosyal yönü de gelişmez. Sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi bu duygunun gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Çünkü kendi hak ve hürriyetlerinin yanında başkalarının da hakları ve hürriyetleri olduğunun, toplumda birinin hakkını alabilmesinin diğerinin görevini yapmasına bağlı bulunduğu farkında olmayan kişiler, sosyal değerlere ve normlara uyum sağlayamazlar, sosyalleşemezler. Çünkü onlar insanlar arasındaki bu hak ve görevlerin karşılıklı bir sebep-sonuç ilkesine bağlı olduğunu da düşünemezler. Böylelerinin sayıca arttığı toplumlarda ise sık sık sosyal problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Bu sebeple kamu düzeninin temeli sorumluluk duygusuna dayanır.

Sorumluluk duygusu, din, bilim, sanat ve edebiyat gibi insanî özellikleri ortaya çıkaran faaliyetlerin de temelini teşkil eder. Çünkü din, insanın aklına ve duygularına hitap ederken ona birtakım sorumluluklar yükler; onun kendisine, çevresine ve hayata bakışını sorgular; ondan yaşamanın amacını ve anlamını kavramasını ister.

Bilim ve teknoloji bir taraftan onun bilme ve yapmaya dair merak ve arzusunu tatmin ederken, bir taraftan da kendine ve topluma karşı sorumluluğunun gereği olarak yapması icap eden faaliyetlerdendir. Sanat ise, kişinin kendinde bulunan özel yeteneklerin bir yansıması olarak ortaya çıkarken estetik bir zevkin yaşanmasını paylaşma imkânı verir. Bütün bunlar, insanın kendinde bulunan potansiyel güçlerin ve özelliklerin ortaya çıkmasını sağlayarak kişinin kendini gerçekleştirme fırsatı vermektedir.

Medeniyetin temelinde de sorumluluk duygusu vardır. Çünkü medeniyet vahşetin, bedeviliğin zıddı olduğuna göre, bir insanın veya toplumun medenî olabilmesi hukuka, sosyal değerlere ve kurallara uyarak sorumluluğunun gereğini yapmasına bağlı olduğu gibi, sorumsuzca davranışların sonucunda meydana gelen hırsızlık, gasp ve cinayetler gibi hukuk ihlalleri olan suçlar da vahşiliğin birer göstergesidirler.

---

⁵ Freud'un insan anlayışı konusunda geniş bilgi için bkz. Habil Şentürk, "Freud'un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Dini Araştırmalar*, C.7, S.19, Ankara 2004, s.226

Küreselleşen dünyamızda sorumluluk duygusunun önemi bir kat daha artmıştır. Eski den bilim ve teknoloji bu kadar gelişmediği için sorumluluk duygusu gelişmemiş olan insanların; hırsızların, katillerin, canilerin zarar verme imkânları sınırlıydı, insanlara daha az zarar verebiliyorlardı. Günümüzde ise bilimsel ve teknolojik imkânlar kullanılarak çok daha kolay ve risksiz bir şekilde hırsızlık yapılabilmekte, bilgisayardan internet kanalıyla milyonlarca dolarlık hesaplar el değiştirmekte; ölüm makinesi haline gelmiş olan çeşit çeşit silahlarla masum insanlara kıyılmakta; nükleer silahlar dünyayı tehdit etmektedir. Bütün bunların sonucunda günümüz insanı kendini yeteri kadar güvende hissedememekte, güvensizlik duygusu da onu tedirgin ve endişeli bir psikoloji içine sürüklemektedir. Bu şartlar altında eğitime, özellikle de din ve ahlak gibi manevî değerlerin eğitimine duyulan ihtiyaç önem kazanmaktadır.

1.2.İnsanın Dinî ve Ahlakî Yönü

İnsan duygu, düşünce, akıl ve irade sahibi; buna bağlı olarak da sorumluluğu olan bir varlıktır. Sorumluluk duygusunun bir gereği olarak insan, yaptığı işlerin ilerisini, gerisini düşünmek; kârını, zararını hesap etmek; hayatın gayesini, olayların sebep ve sonuçlarını değerlendirmek; varlıkların ve olayların nasıl meydana geldiğini, kendisini ve diğer varlıkları bir yaratanın bulunması gerektiğini anlamak durumundadır.⁶ Bunun için de basit bilgilerden daha girift bilgilere, *bilgiden bilgeliğe* geçiş yapmak gerekmektedir.⁷

İslâm'a göre insan doğuştan dinî uyarıcılara karşı duyarlı, dinî konulara ilgi duyan bir ruhsal yapıya sahiptir. Yani o dindarlık istidadıyla doğar, yaratılıştan dindar olmaya, İslâm'ı kabul etmeye müsaittir. O dindar olarak doğmaz, dindarlık kabiliyetiyle doğar. Dindar bir birey olabilmesi için de onun elverişli bir ortamda, gerekli eğitimden geçmesi, dinî ilgi ve duygularının gelişerek dindar bir kişilik kazanması gerekmektedir.

Toplumda insanların din karşısındaki tavırları farklılık arz edebilir. Ancak din, onların her birine hitap eder; birtakım konulara dikkatlerini çekerek düşünmelerini, akıllarını kullanarak varlıklara ve olaylara ibretle bakmalarını ister. Onları hayatın anlam ve amacı konusunda, dünyanın yaratılışı ve ölümden sonrası hakkında bilgilendirmeye, ikna etmeye çalışır, imana yönlendirici bazı sorularla muhatap eder. Bu gibi uyarılar ve sorular karşısında hiçbir insan ilgisiz kalmaz. Bu onun sorumluluk duygusunun da bir gereğidir. Zaten din, kişinin inandığı Yüce Kudrete karşı belirli sorumluluklarını yerine getirmek, buna uygun bir hayat tarzını benimseyip yaşamaktan ibarettir. Böylece dindar kişi, Rabbinin sevgili bir kulu olduğu düşüncesiyle huzur ve mutluluk hissedecek, Allah'ı, insanları sevecek, hayata olumlu duygularla bakacaktır.

Ahlakî değerler de kişinin gerek kendi içindeki uyum, tutarlılık, iç rahatlığı ve vicdanî sorumluluk bakımından olsun, gerekse sosyal ilişkilerinin sağlıklı yürümesi, toplum içinde güven ve itibar kazanması açısından olsun büyük önem arz eder. Ahlak kavramının daha iyi anlaşılması, ahlakın bireysel ve sosyal fonksiyonlarının daha belirgin olarak görülebilmesi açısından ahlakın psikolojik ve felsefî temellerinin belirlenmesine, ahlak ve kişilik ilişkisi, ahlak ve din ilişkisi gibi konular üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulmasına ihtiyaç vardır.

Kişilik ve ahlak arasında yakın bir ilişki vardır.⁸ Kişilik, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal bütün yönlerini kapsayan bir kavram olduğu halde, ahlak onun sadece ahlâkî yönünü ifade eder. Kişilik, mizaç ve karakter olarak iki kısımda ele alınabilir; bu takdirde mizaç onun daha çok

⁶ Naci Kula, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *UÜİF Dergisi*, C.9, S.9, Bursa 2000, s.363-365

⁷ Bilgi-bilgelik ilişkisi için ayrıca bkz. Viktor E. Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı: Psikoterapi ve Hümanizm*, Çev. S. Budak, Öteki Yay., Ankara 1994, s.57, 60; Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar: Manevî ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, Lotus Yay., Ankara 2005, s.112

⁸ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.17

biyolojik ve duygusal yönüyle; karakter ise ahlakî tutum ve davranışlarıyla ilgili olan kısmını oluşturur.⁹

Din ve ahlak konuları arasında da çok yakın, hatta duruma göre zorunlu ilişkiler vardır.¹⁰ Burada yakınlık, ilkeler ve değerler¹¹ konusunda; zorunluluk ise müminin zihinsel dünyasındaki dinî inanç ve ahlakî değer yargıları bağlamında söz konusudur. Çünkü bir dinin normları, o dinin mensupları için bağlayıcı olduğuna göre, bu normlar inanç ve ibadetlerle ilgili olduğu gibi, ahlak konularıyla da ilgili olabilir.¹²

1.3. İnsanın Sosyal Yönü

İnsan sosyal bir varlıktır demek, insanın tabiatında bir sosyallik özelliği vardır, başkalarıyla beraber olmaktan hoşlanır, davranışlarını yönlendiren sosyal motivlere, başkalarıyla yardımlaşma, dayanışma, işbirliği ve işbölümü yapabilecek istidat ve kabiliyetlere sahiptir, demektir.¹³ Bu sosyallik özelliği onun, insanlar arasında medenî ilişkiler kurabilmesinin de temelini oluşturur.

Vaktiyle konuyla ilgili bir başka yazımızda şöyle demiştik: “İnsan, sosyal bir varlıktır. Diğer yönlerden olduğu gibi sosyal yönden de kendini geliştirmek, toplum içinde bir yere sahip olmak ve hemcinsleriyle iletişim kurmak durumundadır. Sosyal olmak, “kendini aşmak, bencil duygularını yenmek, başkalarının varlığını kabul etmek, onları hesaba katmak, onlara değer vermek, saygı duymak” anlamına gelir. Bu duygu ve anlayışın tezahürü olan tutum ve davranışlar ise kişinin ne derece sosyal olduğunu, sosyal kişiliğinin ne derece geliştiğini gösterir.”¹⁴ Bu arada insanın karşı cinse olan ilgisini, cinsellik duygusunu da bir yönüyle sosyal ve estetik, bir yönüyle de fizyolojik güdülerle bağlantılı olarak ele alıp değerlendirmek icap etmektedir. Öyleyse insanın sosyal yönü de görmezden gelinmemeli, onun bu özelliğinin üzerinde önemle durulmalıdır.

1.4. İnsanın Ekonomik Yönü

Ekonomik davranışların temelinde iki motivden söz edilebilir. Birincisi, insanın karşılması gereken ihtiyaçları vardır, bunlar ekonomik davranışları yönlendirir ve etkiler.

⁹ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul ts., s.19-21

¹⁰ Ahlak teorileri, dine ve din dışı temellere dayanan teoriler olarak iki kısımda incelenebilir. Bkz. Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli*, TDV Yay., Ankara 1992, s.3-5,14-16; Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991, s.141-142; Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet Yay., İstanbul 2007, s.37-40

¹¹ G. W. Allport, *Birey ve Dini*, Çev. B. Sambur, Elis Yay., Ankara 2004, s.33-36; Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam 1993, s. 19, 54-56, 61-62; Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV Yay., İstanbul 1993, s.97 vd.

¹² Ahlak, din ve kişilik ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Habil Şentürk, *İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri*, Isparta 2008, s.89-94

¹³ İnsan için sosyal olmak veya sosyalleşme fitri bir ihtiyaçtır. Psikolojide insan davranışlarının motivleri genel olarak fizyolojik ve sosyal olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Sosyal Psikoloji de insanın bu sosyal yönünü, sosyal davranışlarını özel olarak inceleyen bir bilim dalıdır. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kit., İstanbul 1991, s.229-259, 513-558; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay., İstanbul 1988, s.1-4

¹⁴ Habil Şentürk, “İlahiyatçı veya Din Eğitimcilerinin Sosyal Yönü Üzerine”, *Tabula Rasa*, Y.4, S.10, Isparta, 2004, s. 228

İkincisi de insandaki sahip olma arzusu veya mülkiyet duygusudur, bu duygu da insanı ihtiyacı olmasa bile bir şeylere sahip olmaya, onları satın almaya, hatta biriktirmeye yöneltir.

Ekonomi veya iktisat, insanın daha çok maddî ihtiyaçlarıyla ilgilidir.¹⁵ Bu ihtiyaçlar, psikolojide fizyolojik motivler olarak zikredilir. Gerçi ekonomi deyince öncelikle para akla gelir ve parayla insan her türlü ihtiyacını karşılayabilir. Her ne kadar para her şey değilse de, çok şey demektir. Hele maddî değerlerin haddinden fazla önem kazandığı, değer gördüğü günümüzde para ekonominin temeli olduğu gibi sosyal ve manevî alanı da fazlasıyla etkisi altına almıştır, denebilir. Nitekim parası, malı-mülkü, makamı ve mevkisi olanın toplumda daha çok itibarı ve değeri vardır, onlar daha çok söz sahibidirler. Hâlbuki insanın, bir insan olarak maddî değerinden daha çok manevî değeri vardır, olması gerekir. Onun zenginliğinden daha çok kişiliği, dürüstlüğü, güvenilirliği, dinî ve ahlakî olgunluğu ön planda olmalı, bu özelliklerine daha çok değer verilmelidir. Bu da eğitim sistemimizin eksiklerinden biri olarak kendini göstermektedir.

İnsanın eğitiminde, onu bütün yönleriyle ele almak, onun genel ve özel yeteneklerinin hiçbirini ihmal etmeden keşfedip geliştirme, fonksiyonel hale getirme durumunda olunursa, o eğitim sistemi başarılı sayılır. İnsanı her yönüyle geliştirmeye özen göstermeyen, onun özellikle insanî ve manevî tarafını ihmal eden bir eğitim tarzı, sağlıklı olmayan bir sosyal yapı oluşturmakta, bu da maddî ve manevî, psiko-sosyal ve kültürel problemleri beraberinde getirmektedir.

1.5. İnsanın Bilimsel ve Teknolojik Yönü

Bilimsel ve teknolojik yönü, insanın merak duygusu, bilme arzusu denilen psikolojik özelliğinin bir yansıması olarak kendini gösterir. Nasıl onun sosyallik özelliği sosyal kişiliğini, dinî ve ahlakî özellikleri de dindar ve ahlakî kişiliğini oluşturuyorsa, bilimsel kabiliyetleri de bilimsel kişiliğini ortaya koyar. Bu konudaki başarıları veya bilimsel gelişmelere olan katkıları da, onun bu alanda ne kadar kendini gerçekleştirebildiğini gösterir.¹⁶

İnsanın bilim ve teknoloji alanındaki başarıları, maddî bakımdan gelişmesini, rahatlamasını sağladığı gibi, onun kendini tanımasına, bilinmeyen özelliklerinin, yeteneklerinin de keşfine yardımcı olmaktadır. Bu arada son yıllarda psikoloji ve tıp alanındaki hızlı gelişmeler, insanı daha iyi tanımaya yardımcı olmakta, bu alandaki yeni bilgi ve teknolojiler onun eğitiminde, hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılmakta, insanlığa hizmet etmektedir.

İnsanın bu araştırmacı yönü, bilim ve teknolojinin barışçı amaçlarla kullanılması halinde medeniyetin de gelişmesine büyük katkılar sağlayabilecek niteliktedir. Bu bakımdan bilim ve teknik adamlarının sorumluluk bilincine sahip olmaları da büyük önem arz eder.

1.6. İnsanın Estetik Yönü

Estetik duygusu da insanda sanatın, sanat faaliyetlerinin psikolojik temelini oluşturur. Estetik, güzellik duygusu, güzelliğin bilimi¹⁷; seslerin, renklerin, şekillerin ahenginden doğan bir hoşlanma, beğenme hali ve bu konularla ilgili bilim dalı olarak tarif edilebilir. Seslerin

¹⁵ Halil Seyidoğlu, *İktisat Biliminin Temelleri*, Güzem Can Yay., İstanbul 2006, s. 1-2

¹⁶ Kendini gerçekleştirme kavramını psikolojiye kazandıran Maslow, güdülenme teorisinde insan ihtiyaçlarını öncelik sırasına göre tasnif etmiş, temel ihtiyaçlardan sonra sevgi, itibar, anlama, bilme, sanat ve yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını üst basamaklara yerleştirmiştir. Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 236; Münire Erden-Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yay., Ankara 1995, s. 234-236

¹⁷ Beşir Ayvazoğlu, *İslam Estetiği*, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s. 9-14; Turan Koç, *İslam Estetiği*, İSAM Yay., İstanbul 2008, s. 69-93

ahenginden şiir ve müzik; renklerin ahenginden resim, ebru ve tezhip; şekillerin ahenginden de grafik, heykel ve mimarî gibi sanatlar meydana gelmektedir. Bir de roman, sinema, tiyatro gibi daha karmaşık olan sanat türleri vardır. Bütün bu sanat faaliyetleri insanın güzellik, takdir ve hayranlık duygularını uyandıran; ona hoş, zevkli, eğlenceli anlar yaşatan; bir taraftan ruhsal doyum sağlarken bir taraftan da duygu, düşünce, bilgi, irade gibi çeşitli yönleriyle onu eğiten bir fonksiyona sahiptir.

İnsanın kişiliğindeki bütünlük, onun çeşitli vasıfları arasında kopmaz bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Nitekim insan hayatında sorumlulukla irade, ahlak ve dindarlık; estetikle nezaket, incelik ve cinsellik; ekonomiyle yardımlaşma ve sosyallik özellikleri arasındaki ilişkiler, iç içe geçmiş bir durum arz ederler.

2. DİN

Din, kişinin inandığı Yüce Varlığa karşı sorumluluk bilinciyle yaşaması, hayatını O'nun emir ve yasakları yönünde düzenlemesi, O'na olan sevgi, saygı ve bağlılığını ifade ettiği ibadet, dua ve niyazlarda bulunması, şeklinde tarif edilebilir.¹⁸

Din bir hayat tarzıdır; dindar insan, dinî değerleri merkeze alarak kendine bir değerler dünyası oluşturur. Din ona bir hayat felsefesi sunar, olaylara bakışını etkiler; duygu, düşünce, bilgi, inanç ve kanaatlerini yönlendirir, tam bir irade gücüyle tutum ve davranışlarını kontrol altına alır. Bu sebeple gerekli din eğitimi alarak dindar bir kişilik geliştiren birey, hayatının her safhasında dinin manevî gücünü hisseder; Allah'a olan inancı, güveni ona manevî bir destek olur.

Küreselleşen dünyada, temeli aydınlanmacı, pozitivist felsefeye dayanan, modernist dünya görüşünün etkisiyle dinin görünürlüğü giderek azalmış, bunun tabii bir sonucu olarak onun hem bireysel ve hem toplumsal plandaki geleneksel olumlu fonksiyonları da zayıflamıştır. Yani bu haliyle modernizm insanlığa refah ve mutluluk vaat ederek yola çıkmış, büyük çapta maddî refahı da sağlayabilmiş olmasına rağmen insanlığı manevî bakımdan tam bir boşlukta bırakmıştır. Hâlbuki insanın refah ve mutluluğu ne sadece maddî, ne de sadece manevî ihtiyaçlarını karşılamakla mümkündür. İnsanın gerçekten huzurlu ve mutlu olabilmesi için gerek biyolojik ve gerekse psikolojik ihtiyaçlarının tam bir denge içinde karşılanması icap eder. Bu bakımdan modernizm, dinî hayatı ihmal ederek, hatta karşı tavır alarak insanları en büyük desteklerinden, manevî gıdalarından mahrum etmiş, o boşluğu kendi de dolduramamıştır.¹⁹ Bu sebeple bugün insanlar bencilleşmiş, maddeci ve menfaatçi bir kimlik kazanmışlar; karşılıksız sevgi, fedakârlık, yardımlaşma ve dayanışma duyguları zayıflamış, sosyal bütünleşme sağlanamaz olmuş, sosyal çözülme kendini göstererek psikolojik ve sosyal problemler giderek artmıştır. Bütün bunlar akli başında olan insanları derinden sarsmakta, onlarda bir çıkış yolu arama gereğini hissettirmekte ve buna bağlı olarak yeniden bir dine dönüş hareketi baş göstermektedir.

Günümüzde din olgusu gerek dünyada, gerekse Türkiye'de yeniden önem kazanmaya başlamış, bilimsel araştırmaların konusu olarak hem ilâhiyat alanında, hem sosyal bilimler alanında ilgi gören çalışmaların konusu haline gelmiştir. Türkiye'de ilahiyat alanında sağlam kaynaklara dayalı olarak Kur'an ve Hadis'in yeniden anlaşılması çalışmaları yapılırken İslam'ın güncel problemlere getirdiği çözümlerle ilgili de ciddi çalışmalar sürdürülmektedir. Sosyal bilimler alanında din bilimleri adı altında dinler tarihi, din psikolojisi, din sosyolojisi, din antropolojisi ve din felsefesi gibi bilim dalları oluşmuş, bu alanda da önemli çalışmalar

¹⁸ Şentürk, *İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri*, s. 13-14; Kayaalp, *Dinde İletişim Dili*, s.19-23

¹⁹ Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Yeryüzü Yay., İstanbul 1979; Muhammed İkbal, *İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, İstanbul 1964; Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Nehir Yay., İstanbul 1992; Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*,Ufuk Kit., İstanbul 2002; Ebu'l Hasen Nedvî, *Din ve Medeniyet Üzerine*, Kaynak Yay., İzmir 1976

kendini göstermektedir. Din, insan hayatında bireysel ve sosyal olarak iki türlü tezahür etmektedir. Dinin bireysel yaşanış biçimlerini, bireysel hayattaki yansımalarını din psikolojisi; sosyal tezahürlerini de din sosyolojisi bilim dalı incelemekte, araştırmaktadır.

Bu bilim dallarının araştırma sonuçlarından öğreniyoruz ki dünyada dine yönelik artarken din namına satanizm, kıyamet tarikatları, misyonerlik faaliyetleri gibi birtakım zararlı akımlar²⁰ da kendini göstermektedir. Bu durum din olgusunun bireysel ve sosyal planda olumlu fonksiyonlarının yanında olumsuz fonksiyonlarının da olabileceğini göstermektedir. Bu sebeple dinin insanlara doğru ve sağlıklı bir biçimde sunulması da önem arz etmektedir. Ayrıca kontrolsüz gelişen dinî olaylar karşısında başta ilahiyatçılar olmak üzere siyaset bilimci, hukukçu, sosyolog, psikolog ve psikiyatrların da bu konuda duyarlı ve donanımlı olmaları gerekmektedir.

Konuyla ilgili daha önceki bir yazımızda problemin özellikle İslam açısından önemini şöyle belirtmiştik: “Küreselleşen dünyada dinin önemi giderek artarken, bir yandan onun doğru anlaşılmasının olumlu; öte yandan da yanlış anlaşılmasının olumsuz sonuçları daha belirgin hale gelmekte; bu sebeple de, özellikle Müslüman’ın daha dikkatli davranması gerekmektedir. Çünkü bir anlamı da barış olan İslâm’ın, terörle birlikte anılması mümini derinden üzmektedir.

Aslında İslam’ın doğru anlaşılması, Müslüman’ı mutlu, verimli ve sağlıklı bir hayata yöneltebilirken, yanlış anlaşılması da onu mutsuz, verimsiz, sağlıksız ve hatta zararlı bir insan haline getirebilir.”²¹ Bardakoğlu’nun da dediği gibi, “Din iki tarafı keskin bıçak gibidir. İyi anlatılır, iyi içselleştirilirse insanın hem bireysel hem de toplumsal hayatı için rahmet olur. İyi anlatılmaz, iyi hazmedilmezse insanın hem kendi hayatını hem de başkalarının hayatını zehir edebilir.”²²

Dinin medeniyetle ilişkisine gelince, uygarlık anlamına da gelen medeniyet, Arapça şehir anlamındaki medine kelimesiyle aynı kökten gelmektedir. Buna göre medeniyetin kelime manası şehirleşme demektir ki göçebeliliğin, köylülüğün, bedeviliğin, vahşiliğin zıddı olan bir anlam taşır.²³ Medinenin de din kelimesiyle aynı kökten geldiği göz önüne alınınca, kavramlar arasındaki ilişkinin boyutları daha iyi anlaşılmaktadır.²⁴

İlahî dinler açısından bakınca din ve medeniyet ilişkisini şöyle anlamak veya yorumlamak mümkündür: Yüce Yaratıcı, insanlara peygamberleri ve dinleri niçin göndermiştir? Onlar, yeryüzünde başıboş ve sorumsuzca yaşamasınlar; bireysel ve toplumsal hayatlarını belli kurallara uygun şekilde, Allah’ın emirleri ve yasakları çerçevesinde yaşasınlar ki hayatın bir düzeni ve anlamı olsun, dünyada ve ahrette mutlu olsunlar. Böylece hak, hukuk, adalet ve medenî ilişkiler sosyal hayata hâkim olsun; toplumda barış, huzur, güven ve mutluluk içinde birtakım dinî ve dünyevî faaliyetler yapılabilsin. Yoksa başıboşluk ve sorumsuzluğun egemen olduğu ortamlarda medenî bir hayat tarzından söz edilemediği gibi, bilimsel ve teknolojik, sosyal ve ekonomik kalkınma ve gelişme de mümkün değildir. Öyleyse dinlerin bir amacı da insanların medenî bir şekilde yaşamalarını temin etmek, onların yeryüzünde medeniyetler kurmalarını ve medeniyet yarışına katılmalarını sağlamaktır. Nitekim Kur’an’ın şu ayeti bu konuda somut bir örnek olarak verilebilir: “O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın *imarında* görevli kıldı.”²⁵ Öyleyse yeryüzünü *imar* etmekle görevli olan insan, *medeniyet* kurmaya da aday demektir.

3. MEDENİYET

²⁰ Ali Rafet Özkan, *Kıyamet Tarikatları Yeni Dinî Hareketler*, IQ Kültür San. Yay., İstanbul 2006; Nasuh Günay, *Günümüz Türkiyesinde Misyonerlik Faaliyetleri*, Tuğra Mat., Isparta 2006; Adem Efe, *Dini Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Açıdan İncelenmesi*, Tuğra Mat., Isparta 2008, s. 83-85

²¹ Şentürk, *İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri*, s. 5

²² Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ile yapılan röportaj, Yeni Şafak, 06.11.2006

²³ Osman Çetin, Medeniyet md., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul 1990, II, 493-496

²⁴ İsa Kayaalp, *Dinde İletişim Dili*, Nesil Yay., İstanbul 2004, s. 19-20

²⁵ Hûd, 11/61

Şehir manasına gelen medine kelimesiyle aynı kökten türediğine göre *medeniyet* deyince ilk akla gelenler şunlar olmalıdır: Şehirlilik, rahatlık, insan hayatı için gerekli olan her türlü imkân, araç-gereç; eğitim, bilim, teknoloji, sanat, kültür ve edebiyat faaliyetleri; sosyal hayatın düzeni, güven, huzur ve mutluluk için gerekli olan her şey. Öyleyse medeniyet insan hayatında bulunması gereken olumlu şeylerin hepsinin var olmasını, bulunmaması gereken olumsuzlukların da hiçbirinin olmamasını ifade etmektedir. Buna göre medeniyet arzu edilen bir yaşama ortamı; insanın duygu, düşünce ve davranışlarının, kişiliğinin gelişmesi; yaşam düzeyinin yükselmesi; eğitim, sağlık, ulaşım imkânlarının yeterli seviyede bulunması, yardımlaşma, dayanışma ve iş bölümüne sahip organize bir sosyal hayatın yaşanması gibi hususları da çağrıştırmaktadır.

Medeniyet, insanın sosyallik özelliğinin bir sonucudur. Çünkü insan yalnız başına veya birkaç kişilik ailesiyle, dağlarda göçebe olarak yaşarken ilkel hayat şartlarına katlanmak zorundadır. Medenî imkânlardan faydalanabilmesi için onun şehirde yerleşik bir hayatı tercih etmesi gerekir. Böylece o sosyal hayatın gereği olan işbölümü, işbirliği, yardımlaşma ve dayanışmanın organize ve somut örnekleri olan kurumsal yapıların elektrik, su, yol ve ulaşım vasıtaları gibi hizmetlerinden yararlanabilir.

Kültürle medeniyet arasında da sıkı bir ilişki vardır. Kültür bir toplumun yaşama biçimi ile ilgili her şeyi kapsadığına²⁶ göre medeniyet de bunun içindedir. Kültürü maddî kültür, manevî kültür diye ikiye ayıracak olursak, maddî kültüre medeniyet de diyebiliriz. Yani medeniyet kültürün daha çok bilim ve teknolojideki gelişmeler, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin ortaya çıkarılması, değerlendirilmesi, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi ile ilgili yönünü ifade eder. Ancak insan hayatının bütünlüğü göz önüne alınca madde ile manayı birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi kültürü medeniyetten, medeniyeti de kültürden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Global dünyada medeniyet deyince gelişme, kalkınma, zenginleşme, güç sahibi olma, bilim ve teknolojideki üstünlük, özellikle de silah sanayi bakımından üstün durumda olmak ön plana çıkmış bulunmaktadır. Bunun tabii bir sonucu olarak medeniyetler çatışmasından bahsedilebilmektedir. Bu durum aslında medeniyetin ruhuna aykırı bir görünüm arz etmektedir. Çünkü çatışma ile medeniyet birbirine zıt kavramlardır. Savaş ve çatışma ilkelliğin, bedevîliğin, vahşiliğin; barış, huzur ve güven de medeniyetin tezahürleridir. Bugün sanki medeniyet kavramı anlamını yitirmiş, yahut dejenere olmuş; barışın, huzurun, insanlığın olması gereken medeniyet; savaş, kavga ve çatışma medeniyetine dönüşmüştür. İşte bu bilhassa batıda oluşmuş olan yanlış medeniyet anlayışına karşı M. Akif şöyle isyan etmiştir: “Medeniyet dediğin tek dışı kalmış canavar.”

Hâlbuki İslam medeniyeti deyince insanlığa hizmet, bütün yaratılmışlara merhamet akla gelir. Çünkü İslam’ın hayat felsefesinde, “*halka hizmet, hakka hizmet*” olarak kabul edilmiştir. Yunus’un dediği gibi, “*Yaratılanı hoş gör, Yaratandan ötürü.*” anlayışı bu medeniyetin temelini teşkil etmiştir. Nitekim atalarımızın yapmış olduğu hanlar, hamamlar, kervansaraylar, çeşit çeşit vakıflar, Bimarhaneler yanında; Süleymaniye, Selimiye, Kurtuba Camii gibi dünyaca ünlü medeniyet eserleri bu barışçı ve yapıcı düşüncenin bugün hala yaşayan tezahürleridir.

Bu arada adına terör denilen, son otuz-kırk yılda birtakım fanatik militanların gelişmiş teknolojik silah veya sistemler kullanarak yaptığı sabotaj ve patlamalarla büyük can ve mal kayıplarına sebep olduğu, milletlerin, hatta dünyanın başına bela olan bir savaş veya insanları öldürme biçimi vardır. Bu konunun üzerinde çok yönlü ve çok kapsamlı olarak durulması, çözüm yollarının araştırılmasına ihtiyaç vardır. Böyle bir hareketin, ister bir din, isterse bir ideoloji namına olsun, her ne maksatla yapılsa yapılsın, hoş görülmesi mümkün değildir. Bu bir medeniyet değil, vahşettir.

²⁶ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, Kubbealtı Neş., İstanbul 1997, s. 36

Sonuç olarak küreselleşen medenî dünyada gelişmiş iletişim imkân ve vasıtaları da kullanılarak insanlığa gerek dinî ve ahlakî değerler, gerekse bilim alanındaki doğruların ve yanlıŐların öğretilmesi gerekmektedir. Böylece gelecek nesillere kavgacı, çatıŐmacı, savaŐan bir dünya değil; dinin doğru anlaŐıldıęı, bilim ve medeniyetin insanlığın huzuru ve mutluluğuna doğru yol aldığı bir dünya bırakabiliriz.